

Marksizm, komunizm i socjalizm demokratyczny

- [Wprowadzenie](#)
- [Przeczytaj](#)
- [Film 1](#)
- [Film 2](#)
- [Dla nauczyciela](#)

Bibliografia:

- Źródło: Marian Bębenek, *Socjalizm*, [w:] *Doktryny polityczne XIX i XX wieku*, red. Krystyna Chojnicka, Wiesław Kozub-Ciembroniewicz, Kraków 2000, s. 224.
- Źródło: Włodzimierz Lenin, *Państwo a rewolucja*, [w:] tegoż, *Dzieła wszystkie*, Warszawa 1987, s. 84.
- Źródło: Fryderyk Engels, *Pochodzenie rodziny, własności prywatnej i państwa*, Warszawa 1979, s. 219.

- Źródło: Fryderyk Engels, *Pochodzenie rodziny, własności prywatnej i państwa*, Warszawa 1979, s. 135–136.
- Źródło: Fryderyk Engels, *Pochodzenie rodziny, własności prywatnej i państwa*, Warszawa 1979, s. 221.
- Źródło: Fryderyk Engels, *Pochodzenie rodziny, własności prywatnej i państwa*, Warszawa 1979, s. 223.
- Źródło: Fryderyk Engels, *Pochodzenie rodziny, własności prywatnej i państwa*, Warszawa 1979, s. 224.
- Źródło: Fryderyk Engels, *Pochodzenie rodziny, własności prywatnej i państwa*, Warszawa 1979, s. 226.
- Źródło: Włodzimierz Lenin, *Państwo a rewolucja*, [w:] tegoż, *Dzieła wszystkie*, Warszawa 1987, s. 97.
- Źródło: Włodzimierz Lenin, *Państwo a rewolucja*, [w:] Włodzimierz Lenin, *Dzieła wszystkie*, Warszawa 1987, s. 84.
- Źródło: Włodzimierz Lenin, *Państwo a rewolucja*, [w:] tegoż, *Dzieła wszystkie*, Warszawa 1987, s. 25.
- Źródło: Karol Marks, *Wprowadzenie do krytyki ekonomii politycznej*, [w:] tegoż, *Przyczynek do krytyki ekonomii politycznej*, Warszawa 1953, s. 233.
- Źródło: Karol Marks, *Przyczynek do krytyki ekonomii politycznej*, Warszawa 1953, s. 5.
- Źródło: Karol Marks, *Karol Marks Uwagi na marginesie programu Niemieckiej Partii Robotniczej*, dostępny w internecie: marxists.org [dostęp 12.10.2020 r.].

Marksizm, komunizm i socjalizm demokratyczny

Włodzimierz Lenin, rosyjski polityk komunistyczny
Źródło: OpenClipart-Vectors, domena publiczna.

Materiał jest częścią serii „**Inne spojrzenie**”.

Przez co najmniej kilkadziesiąt lat idee marksistowskie odgrywały ogromną rolę w państwach europejskich. Odwoływały się do nich zarówno reżimy komunistyczne w krajach Europy Środkowo-Wschodniej, jak i demokratyczni socjaliści na zachodzie kontynentu. Marksizm był kompleksowym zestawem koncepcji wyjaśniających historię ekonomiczną, społeczną i polityczną oraz przedstawiających propozycje radykalnych zmian. Doczekał się jednak rozmaitych interpretacji. Jednym ze skutków tej różnorodności stał się podział na komunistów i socjalistów.

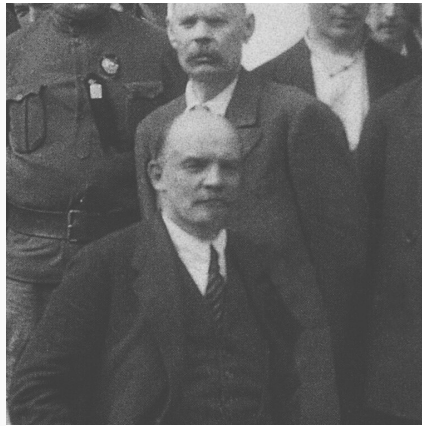
Twoje cele

- Wyjaśnisz pojęcia: komunizm i socjalizm.
- Scharakteryzujesz ekonomiczne podłoże teorii marksistowskich.
- Przeanalizujesz teorię klas społecznych.

Dla zainteresowanych

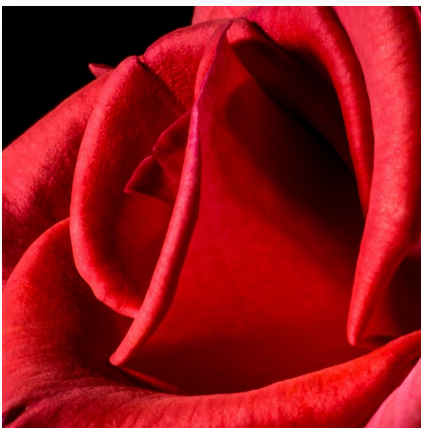
Komunizm – teoria i praktyka

Komunizm

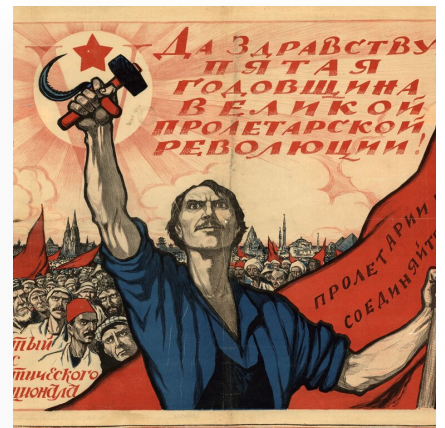
Socjalizm i marksizm

Doktryna socjalistyczna

Krytyka kapitalizmu – od luddystów do marksistów

Ekonomiczne konsekwencje realnego socjalizmu

Socjaliści współcześnie

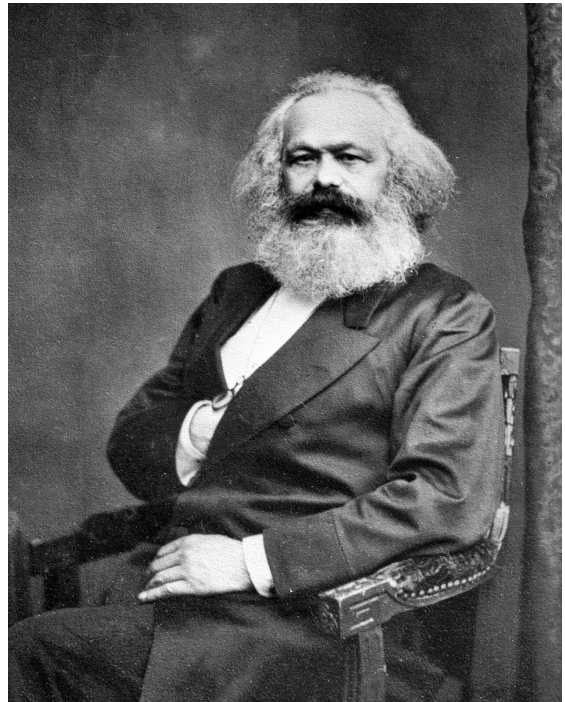
Socjaldemokracja. Socjalizm – tak, rewolucja – nie

Ekonomiczne podłoże teorii marksistowskich

Cechą filozofii marksistowskiej jest jednostronna ekonomiczna analiza rzeczywistości społecznej. Zgodnie z nią wszelkie procesy przebiegające w społeczeństwie są funkcją zmian o charakterze ekonomicznym – w sferze sił wytwórczych i środków produkcji. Inaczej mówiąc, sposób produkcji i wymiany oraz układ stosunków własnościowych w decydujący sposób wpływają – według Karola Marksa – na strukturę społeczeństwa oraz procesy polityczne, prawne i duchowe.

Rozwój sił wytwórczych, zapoczątkowany przez zmianę narzędzi pracy, wywołuje zmiany w stosunkach produkcji i powstanie nowych sił wytwórczych. Nowe siły wytwórcze popadają w sprzeczność ze starymi stosunkami produkcji, czyli – inaczej mówiąc – ze stosunkami własnościowymi, które muszą być do nich dostosowane.

Dostosowanie to następuje w drodze **rewolucji socjalnej**. Rewolucji towarzyszą równocześnie rewolucyjne zmiany w dziedzinie polityki, prawa i innych instytucji społecznych. Jest to obiektywne prawo dziejowe funkcjonujące wszędzie tam, gdzie istnieją społeczeństwa podzielone na antagonistyczne klasy. Ich istnienie wiąże się bezpośrednio z powstaniem instytucji państwa.

Karol Marks (1818–1883), jeden z twórców teorii marksistowskiej (socjalizmu naukowego)

Źródło: John Jabez Edwin Mayal, domena publiczna.

((Karol Marks

Przyczynek do krytyki ekonomii politycznej

Całokształt (...) stosunków produkcyjnych tworzy ekonomiczną strukturę społeczeństwa, realną bazę, na której się wznosi nadbudowa prawna i polityczna, a której odpowiadają określone formy świadomości społecznej. Sposób produkcji życia materialnego warunkuje społeczny, polityczny i duchowy proces życia w ogólności.

Nie świadomość ludzi określa byt, lecz przeciwnie, ich społeczny byt określa ich świadomość. Na określonym szczeblu swego rozwoju materialne siły wytwórcze społeczeństwa popadają w sprzeczność z istniejącymi stosunkami produkcji albo – co jest tylko tego prawnym wyrazem – ze stosunkami własności, w których obrębie dotąd się rozwijały. Z form rozwoju sił wytwórczych stosunki te zmieniają się w kajdany.

Źródło: Karol Marks, *Przyczynek do krytyki ekonomii politycznej*, Warszawa 1953, s. 5.

Przechodzenie do kolejnych typów państw było rezultatem wspomnianego wcześniej procesu rozwoju sposobów produkcji. Nowe rodzaje gospodarki prowadzą do antagonizmów klasowych – powstałe w ten sposób klasy zyskują przewagę ekonomiczną nad starymi klasami panującymi, przenosząc walkę między nimi na płaszczyznę polityczną.

Państwo i prawo muszą być dostosowane do zmieniającego się układu sił wytwórczych, żadna klasa jednak nie zrzeknie się dobrowolnie swych interesów ekonomicznych i politycznych. Ich odebranie musi nastąpić w drodze rewolucji, która jest prawem i motorem napędowym dziejów. Zdaniem Marksa, właśnie tak należy interpretować na przykład rewolucję francuską, w wyniku której zniesiono stare, feudalne struktury, a zwycięska burżuazja zagwarantowała sobie obronę swych interesów ekonomicznych i polityczną supremację.

Fryderyk Engels (1820–1895), współtwórca teorii marksistowskiej

Źródło: domena publiczna.

Powstałe na gruzach państwa feudalnego państwo burżuazyjne, wyraziciel interesów burżuazji pozostającej w konflikcie z **proletariatem**, jest jednocześnie ostatnim typem państwa opartym na wyzysku. Jego byt, tak jak byt instytucji państwa, zakończy – zdaniem Karola Marksa i Fryderyka Engelsa – rewolucja proletariacka, która przekształci proletariat w klasę panującą. W jej wyniku dojdzie do uspołecznienia środków produkcji, a zatem zniknie kryterium podziału na antagonistyczne klasy, tym samym państwo przestanie być potrzebne. Państwo zatem nie będzie zniesione, lecz obumrze, a „społeczeństwo, które zorganizuje produkcję na podstawie wolnego zrzeszenia producentów, przeniesie całą

maszynę państwową tam, gdzie odtąd będzie jej miejsce: do muzeum starożytności, obok kołowrotka i topora brązowego”¹.

Od dyktatury proletariatu do społeczeństwa bezklasowego

Karol Marks przekonywał jednak, że między rewolucją proletariacką a społeczeństwem bezklasowym musi dojść do ustanowienia **dyktatury proletariatu**, okresu przejściowego, w którym proletariatus przemocą zniszczy pozostałości dawnego porządku. Proletariatus przejmie całkowitą kontrolę nad środkami produkcji i aparatem przymusu, dławiąc – także za pomocą terroru – opór burżuazji. Włodzimierz Lenin nazwał dyktaturę proletariatus „zorganizowaniem się awangardy uciskanych w klasę panującą w celu zdławienia ciemiężców”².

Jej celem jest zniesienie wszelkiego wyzysku człowieka przez człowieka i budowa ustroju socjalistycznego, będącego pierwszym stadium dochodzenia do komunizmu. Państwo dyktatury proletariatus urzeczywistnia zasadę „każdy według swych zdolności, każdemu według jego pracy”, dlatego jego istotą jest permanentna kontrola oraz ewidencja pracy i konsumpcji. Utrwalenie zdobyczy rewolucji i wejście na wyższy poziom dojrzałości politycznej, ekonomicznej i kulturalnej umożliwi osiągnięcie komunizmu, w którym zasadę stanowi „każdy według swych zdolności, każdemu według jego potrzeb”³.

Marksieści postulowali budowę wielkich partii robotniczych. Będąc masowymi organizacjami, miałyby stać się one głównym ośrodkiem integrującym ludzi utrzymujących się z pracy własnych rąk. Ich rolą miała być działalność formacyjna – partie miały uświadamiać robotników, oraz przygotowywanie rewolucji, o której pisał Marks. Zorganizowany w partie socjalistyczne proletariatus miał w odpowiednim momencie obalić rządy burżuazji, sięgnąć po władzę i ustanowić nowy porządek polityczny. Powstała w ten sposób dyktatura proletariatus miała być, zgodnie z założeniami, demokratyczną republiką, w której robotnicy przejmują kontrolę nad środkami produkcji, co prowadzić miało do ustanowienia społeczeństwa bezklasowego.

Komunizm i demokratyczny socjalizm

Marksizm doczekał się jednak z czasem rozmaitych interpretacji. Autorem jednej z nich był Włodzimierz Lenin. Przygotowując się do rewolucji w Rosji, kraju zasadniczo rolniczym i pozbawionym „mas robotniczych”, dokonał on istotnej innowacji. Uznał mianowicie, że rewolucja robotnicza nie musi być dziełem samych robotników, ale może ją przeprowadzić elita zawodowych

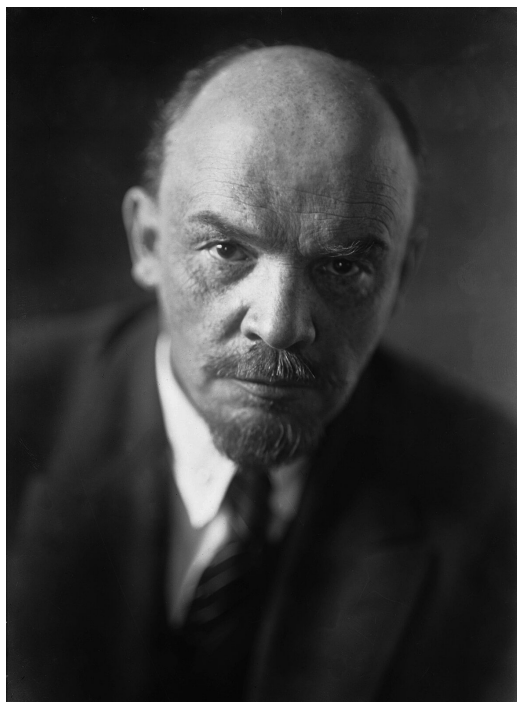
rewolucjonistów. Lenin nazywał ją „awangardą klasy robotniczej”, którą niekiedy przyrównywał do francuskich jakobinów. Był to program **komunistów**.

((Włodzimierz Lenin

Państwo a rewolucja

Wychowując partię robotniczą –
pisał – marksizm wychowuje
awangardę proletariatu, która
jest zdolna wziąć władzę
i przeprowadzić cały lud do
socjalizmu, ukierunkować
i zorganizować nowy ustrój, być
nauczycielem, przewodnikiem,
wodzem ogółu pracujących
i wyzyskiwanych mas
w urzędzeniu życia społecznego bez burżuazji i przeciw burżuazji.

Źródło: Włodzimierz Lenin, *Państwo a rewolucja*, [w:] tegoż, *Dzieła wszystkie*, Warszawa 1987, s. 25.

Włodzimierz Lenin (1870–1924), polityk socjaldemokratyczny i komunistyczny, organizator i przywódca rewolucji październikowej, a następnie pierwszy przywódca Rosji radzieckiej
Źródło: domena publiczna.

Tylko jej członkowie posiadli bowiem wiedzę na temat praw rozwoju dziejowego, tylko oni są w stanie zaaplikować ją do rzeczywistości, nawet wbrew woli robotników. Tworzy ona silnie sformalizowane struktury, oparte na zasadzie bezwzględnego posłuszeństwa i kontroli wewnątrzpartyjnej. Zdaniem przywódcy rewolucji październikowej jest to jedyna droga do przywrócenia „**prawdziwej demokracji**”, opartej na zasadzie **centralizmu demokratycznego** i zbrojnej sile ludu, różniącej się zasadniczo od farsy demokracji burżuazyjnej. Oznacza to w istocie całkowite podporządkowanie sfery ekonomii i polityki **partii komunistycznej**, która w swych działaniach nie zna żadnych formalnych ograniczeń i wyraża obiektywny interes wszystkich uciskanych klas. Jest to więc dyktatura partii komunistycznej wyalienowanej ze społeczeństwa i posługującej się aparatem terroru. Choć jego podstawy zostały stworzone przez Lenina, to dopiero Józef Stalin potrafił w pełni wykorzystać tkwiące w tej idei konsekwencje dla uzasadnienia omnipotencji swej władzy, tworząc pierwsze państwo totalitarne. Wzorce te po II wojnie światowej były powielane we wszystkich państwach bloku wschodniego zdominowanego przez Związek Sowiecki.

Nie wszyscy marksiści zaakceptowali komunistyczną reinterpretację marksizmu. Wielu z nich zwracało uwagę na to, że niczym nieograniczone rządy partii nie dają robotnikom realnej władzy, a wprowadzona przez Lenina „dyktatura proletariatu” jest tyranią

i zaprzeczeniem marksistowskich ideałów. Tacy socjaliści odrzucili także przemoc, jaka towarzyszyła rewolucji październikowej oraz rządowi bolszewików w porewolucyjnej Rosji.

W takiej sytuacji część dotychczasowych marksistów porzuciła samą ideę rewolucji, powracając do reformistycznej tradycji socjalizmu. Twierdzili oni, że drogą do ustanowienia sprawiedliwego porządku społecznego jest demokratyzacja państwa, w szczególności upowszechnienie praw wyborczych. Zorganizowani w partie polityczne robotnicy powinni – w ich przekonaniu – walczyć legalnymi środkami o swoje prawa: skrócenie czasu pracy, urlopy, ubezpieczenia czy zabezpieczenie na starość. W tej walce ważną rolę do odegrania miały mieć związki zawodowe, które miałyby zarówno dbać o interesy ludzi pracy, jak i przyczyniać się do ich upodmiotowienia. W ten sposób wyłonił się nurt określany mianem **socjalizmu demokratycznego**.

Edward Bernstein (1850–1932), ideolog niemieckiej socjaldemokracji

Źródło: domena publiczna.

Rzecznikiem nowego sposobu myślenia był niemiecki socjalista Edward Bernstein (1850–1932), działacz Socjaldemokratycznej Partii Niemiec (SPD).

Marian Bębenek

Socjalizm

Nowa teoria w swych konkluzjach postulowała, by partia za swe naczelne programowe zadanie uznała walkę o przekształcenie państwa burżuazyjnego w państwo demokratyczno-liberalne. By się stała demokratyczną partią reform w duchu socjalizmu, by porzuciła

stanowisko zasadniczej opozycji wobec ustroju kapitalistycznego oraz rządu burżuazyjnego i przeszła do współpracy z liberalno-demokratycznymi ugrupowaniami politycznymi w celu forsowania programu demokratyzacji państwa. By w końcu wyrzekła się frazeologii rewolucyjnej i przestała straszyć rządy i wielce zróżnicowaną klasę posiadaczy rychłą rewoltą, dyktaturą w stylu jakobińskim i „wywłaszczeniem wywłaszczycieli”.

Źródło: Marian Bębenek, *Socjalizm*, [w:] *Doktryny polityczne XIX i XX wieku*, red. Krystyna Chojnicka, Wiesław Kozub-Ciembroniewicz, Kraków 2000, s. 224.

Słownik

awangarda klasy robotniczej

w ujęciu komunistów: elita składająca się z zawodowych rewolucjonistów, czyli w praktyce działaczy partii komunistycznej; ich zadaniem miało być przeprowadzenie rewolucji w imieniu proletariatu

centralizm demokratyczny

jedna z fundamentalnych zasad funkcjonowania partii komunistycznych i podporządkowanych im organizacji; zakłada ścisłą dyscyplinę partyjną i zobowiązuje wszystkich członków partii, wszystkie niższe instancje, do ścisłego podporządkowania się uchwałom wyższych władz; teoretycznie zakładał swobodę dyskusji i krytyki, w praktyce wszystkie decyzje niższych szczebli musiały być zgodne z ogólną linią partii (czyli z decyzjami kierownictwa)

dyktatura proletariatu

forma sprawowania władzy w państwach totalitarnych rządzonych przez partie komunistyczne

fiskalizm

system, w ramach którego realizowana jest polityka podatkowa (podatek) państwa; polega na dążeniu do osiągnięcia jak największych wpływów do budżetu przez nakładanie kolejnych obciążeń podatkowych na podatników

partia komunistyczna

partia polityczna o skrajnie lewicowym charakterze, odwołująca się do ideologii komunizmu powstałego w drugiej dekadzie XIX w.; w przeszłości odwoływała się do marksizmu-leninizmu, dzisiaj głosi poglądy bardziej socjaldemokratyczne

proletariat

w ujęciu marksistowskim: klasa społeczna obejmująca najbiedniejszych robotników, pozbawionych środków produkcji i w związku z tym całkowicie uzależnionych od kapitalistów

Film 1

Polecenie 1

Znajdź informacje na temat współczesnych ugrupowań odwołujących się do ideologii maoistowskiej oraz ich działalności.

Polecenie 2

Zapoznaj się z wydarzeniami, które doprowadziły do konfliktu politycznego między [Związkiem Sowieckim](#) a Chińską Republiką Ludową w czasie zimnej wojny.

Film dostępny pod adresem <https://zpe.gov.pl/a/Dq5GwMbjQ>

Źródło: Englishsquare.pl sp. z o.o., licencja: CC BY-SA 3.0.

Film opowiada o maoizmie: komunizmie w wersji chińskiej.

Ćwiczenie 1

Wyjaśnij, jaki był stosunek maoistów do militarizmu.

Ćwiczenie 2

Podaj, jaka kategoria społeczna była traktowana – przez bolszewików i maoistów – jako klasa rewolucyjna.

Film 2

Polecenie 1

Zapoznaj się w miniwykładem dr. Krzysztofa Kowaluka na temat różnic między dawnymi socjalistami i komunistami oraz współczesnymi ugrupowaniami lewicowymi. Następnie wykonaj ćwiczenia.

Film dostępny pod adresem <https://zpe.gov.pl/a/DlvrJcbOu>

Źródło: Englishsquare.pl sp. z o.o., licencja: CC BY-SA 3.0.

Film opowiada o współczesnej odsłonie socjalizmu millenialsów.

Pokaż ćwiczenia:

Ćwiczenie 1

Zastanów się, dlaczego w latach 90. XX w. zmalała popularność idei socjalistycznych. Podaj dwa argumenty na uzasadnienie swojego stanowiska.

Ćwiczenie 2

Wyszukaj w internecie informacje na temat poglądów głoszonych przez Jeana-Luca Mélenchona. Podaj trzy, które twoim zdaniem, mogą trafić do młodych odbiorców. Uzasadnij swój wybór.

Ćwiczenie 3

Przedstaw relację między kapitalizmem a ekologią, o której mówią współcześni socjaliści.

Ćwiczenie 4

Wyjaśnij różnicę w pojmowaniu rewolucji, jaka występowała między komunistami a socjalistami.

Ćwiczenie 5

Zaznacz, które stwierdzenie nie pasuje do charakterystyki myśli socjaldemokratycznej.

- ☐ Formacja ta nie wierzyła w samoregulujące się właściwości wolnego rynku.
- ☐ Państwo nie jest postrzegane przez socjaldemokratów jako instytucja klasowa.
- ☐ Jej głównym założeniem jest odrzucenie rewolucji jako jedynej drogi osiągnięcia postulatów natury socjalnej.
- ☐ Uczestnictwo w grze politycznej w ramach państwa kapitalistycznego jest zastąpieniem rewolucji.

Ćwiczenie 6

Zaznacz, do czego, zdaniem Karola Marksa i Fryderyka Engelsa, miała doprowadzić rewolucja proletariacka.

- ☐ Zniknie kryterium podziału na antagonistyczne klasy.
- ☐ Państwo zostanie wzmocnione.
- ☐ Dojdzie do uspołecznienia środków produkcji.
- ☐ Państwo przestanie być potrzebne.

Ćwiczenie 7

Zdecyduj, które stwierdzenia są prawdziwe, a które fałszywe.

Stwierdzenie	Prawda	Fałsz
Punktem wyjścia rozważań Fryderyka Engelsa jest wspólnota pierwotna, rozumiana jako historyczny stan ludzkości charakteryzujący się wspólnotą dóbr i demokratycznym ustrojem rodowym.	☐	☐
Państwo według Fryderyka Engelsa jest efektem przeciwieństw klasowych wewnątrz wspólnoty.	☐	☐
Państwo feudalne wyrażało interesy kapitału wyzyskującego robotników najemnych.	☐	☐
Karol Marks twierdził, że dyktaturę w imieniu proletariatu ma sprawować partia komunistyczna, jako najbardziej rewolucyjnie uświadomiona awangarda ruchu rewolucyjnego.	☐	☐

Dla nauczyciela

Autorka: Dorota Czarny

Przedmiot: Wiedza o społeczeństwie

Temat: Komunizm i socjalizm

Grupa docelowa: III etap edukacyjny, liceum, technikum, zakres rozszerzony

Podstawa programowa:

Zakres rozszerzony

V. Państwo, myśl polityczna i demokratyzacja.

Uczeń:

8) przedstawia założenia faszyzmu, nazizmu i komunizmu oraz dokonuje ich krytyki z punktu widzenia praw człowieka i demokracji.

Kształtowane kompetencje kluczowe:

- kompetencje w zakresie rozumienia i tworzenia informacji;
- kompetencje cyfrowe;
- kompetencje osobiste, społeczne i w zakresie umiejętności uczenia się;
- kompetencje obywatelskie.

Cele operacyjne:

Uczeń:

- charakteryzuje ekonomiczne podłoże teorii marksistowskich;
- analizuje teorię klas społecznych;
- wyjaśnia pojęcia komunizm i socjalizm.

Strategie nauczania:

- konstruktywizm;
- konektywizm.

Metody i techniki nauczania:

- burza mózgów;
- mapa myśli;
- mapa mentalna;

- dyskusja;
- analiza tekstu źródłowego;
- rozmowa nauczająca z wykorzystaniem ćwiczeń interaktywnych.

Formy zajęć:

- praca indywidualna;
- praca w parach;
- praca w grupach;
- praca całego zespołu klasowego.

Środki dydaktyczne:

- komputery z głośnikami i dostępem do internetu, słuchawki;
- zasoby multimedialne zawarte w e-materiale;
- tablica interaktywna/tablica, pisak/kreda;
- flipcharty i markery.

Przebieg zajęć:

Faza wstępna

1. Przedstawienie tematu i celów zajęć.
2. Zadaniem uczniów jest wypowiedzenie się, co już wiedzą na temat komunizmu i socjalizmu. Odpowiedzi uczniów zapisywane są na tablicy w formie mapy myśli.
3. Następnie prowadzący wspólnie z uczniami weryfikuje odpowiedzi i tworzy mapę mentalną – zarys schematu do opracowania przez grupy.

Faza realizacyjna

1. Nauczyciel dzieli klasę na 5 grup. Każda wybiera osobę, która będzie koordynować jej działania. Grupy opracowują wskazany fragment z sekcji „Przeczytaj” i „Film”. Zespoły otrzymują arkusze flipcharta i markery.

Grupa 1 – Ekonomiczne podłoże teorii marksistowskich.

Grupa 2 – Od dyktatury proletariatu do społeczeństwa bezklasowego.

Grupa 3 – Komunizm i demokratyczny socjalizm.

Grupa 4 – Film 1 – Maoizm.

Grupa 5 – Film 2 – Nowy socjalizm millenialsów.

Zadaniem grup jest wypunktowanie trzech najistotniejszych ich zdaniem myśli, stwierdzeń lub określeń dotyczących opracowywanych zagadnień.

2. Po wyznaczonym czasie przedstawiciele poszczególnych zespołów zawieszają arkusz w przygotowanym miejscu na tablicy i prezentują swoje zagadnienie. Nauczyciel jest tylko koordynatorem działań uczniowskich i służy pomocą w razie wątpliwości.

3. W kolejnym kroku uczniowie dyskutują i na podstawie omówionych zagadnień uzupełniają wcześniej przygotowaną mapę mentalną.

4. Uczniowie dobierają się w pary i wykonują ćwiczenia z sekcji „Sprawdź się”. Następnie wspólnie z nauczycielem omawiają zaznaczone odpowiedzi.

5. Prowadzący poleca, aby pary połączyły się w czwórki i na kartkach zapisały po 5 pytań, jakie nasuwają im się po omówieniu dzisiejszej lekcji. Pytania te przekażą zgodnie z ruchem wskazówek zegara grupom sąsiednim.

6. Na umówiony sygnał zespoły przekazują sobie pytania i w limicie czasowym udzielają odpowiedzi. Grupy, które zrobią to najszybciej i najdokładniej, zostają nagrodzone ocenami.

Faza podsumowująca

1. Nauczyciel podsumowuje zajęcia, przekazując informację zwrotną na temat pracy poszczególnych zespołów, oraz wyjaśnia uczniowskie wątpliwości.

2. Uczniowie lub grupy, które aktywnie i twórczo pracowały w czasie zajęć, otrzymują oceny częściowe.

Praca domowa:

Uczniowie zapisują w zeszycie trzy wnioski, jakie nasuwają im się po zakończonej lekcji, i wykonują pozostałe ćwiczenia z e-materiału.

Materiały pomocnicze:

Fryderyk Engels, *Pochodzenie rodziny, własności prywatnej i państwa*, Warszawa 1979.

Karol Marks, *Przyczynek do krytyki ekonomii politycznej*, Warszawa 1953.

Włodzimierz Lenin, *Dzieła wszystkie*, Warszawa 1987.

Wskazówki metodyczne opisujące różne zastosowania multimedium:

Zasoby medium z sekcji „Film” można wykorzystać do przeprowadzenia quizu.